

КРАТЪК ОБЗОР НА МЕЖДУНАРОДНОПРАВНАТА И НАЦИОНАЛНА ПРАВНА УРЕДБА ЗА ЗАКРИЛА НА ЛИЦАТА С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ И ПСИХИЧЕСКИ УВРЕЖДЕНИЯ

Доц. д-р Иван Цветанов
докторант Пламена Янчева

Юридически факултет

Университет за национално и световно стопанство

Резюме: Целта на настоящата статия е да направи кратък обзор на актуалната международноправна и национална правна уредба, посветена на закрилата на лицата с интелектуални затруднения и психически увреждания. На базата на този обзор са визуализирани и някои от предизвикателствата и проблемите, които съществуват не само пред правната уредба, но и пред правоприлагането и практиката в областта на закрилата на тези лица.

Ключови думи: лица, интелектуални затруднения, психически увреждания, конвенции, поставяне под запрещение.

BRIEF OVERVIEW OF INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL REGULATIONS FOR THE PROTECTION OF PERSONS WITH INTELLECTUAL AND MENTAL DISABILITIES

Assoc. Prof. PhD Ivan Tsvetanov
PhD Student Plamena Yancheva

Faculty of Law

University of National and World Economy

Annotation: The purpose of this article is to provide a brief overview of the current international and national legal framework dedicated to the protection of persons with intellectual disabilities and mental disabilities. Based on this review, some of the challenges and problems that exist not only in the legal framework, but also in law enforcement and practice in the field of the protection of these persons are visualized.

Key words: persons, intellectual disabilities, mental disabilities, conventions, placement under interdiction.

I. Исторически контекст

През различните периоди в човешката история лицата с интелектуални затруднения и психически (а дори и физически) увреждания¹ са били третирани по различни начини. От отминали времена на репресия и нехуманно отношение, днес все по-често се поставят на дневен ред темите за оказване на подкрепа и за правна закрила на тези лица.

Един от най-ранните правни източници, отнасящ се до лицата с увреждания, датира още от V в. пр. Хр., когато е създадена първата кодификация на римското право – Законът за Дванадесетте таблици (451 – 450 г. пр. н. е.).² Съгласно TABVLA IV, отнасяща се до родители и деца, „дете със значителни деформации трябва да бъде убито незабавно“.³ Римското право е обявявало лудите за недееспособни. Според Закона за Дванадесетте таблици ако лудия не е имал пазач, той е трябвало да бъде под властта на своите агнати и гентили (срв. Cic., De inv. 2, 50.).⁴

Вероятно най-известният текст, който се е отнасял до убийство в онези времена, е описанието на Плутарх за спартанската практика за убийство на „деформирани“ (ἄμορφον) новородени. Децата не са били отглеждани по волята на бащата, а се вземали и носели от него на място, наречено Лесхе, където старейшините официално преглеждали новороденото и ако то било здраво, заповядвали на бащата да го отгледа. Но ако новороденото е било с низш произход и е било деформирано (ἄμορφον), го изпращали на така наречените Апотетасе – място, наподобяващо пропасть в подножието на планината Тайгетос, с убеждението, че животът на онова, което природата не е сътворила още в самото начало със здраве и сила, не е от полза нито за себе си, нито за държавата.⁵

Древногръцките учени също са имали подобно отношение към децата, родени с „деформации“. В сократическия диалог „Държавата“, Платон посочва, че „...децата от по-лошите и всички, родени с някакъв телесен недостатък, ще скрият в тайно и неизвестно място, както е редно“⁶. В своя трактат „Политика“ Аристотел е застъпвал, че е било необходимо „да има закон да не се отглеждат недъгавите деца“.⁷

Отношението към лицата с увреждания през Средновековието също е претърпяло катаклизми. С развитието на християнската религия екзорсизмът, светилищата и светците са добивали все по-голяма популярност при лечението на психични заболявания. През ранните години на Средновековието общността се е грижила за психично болните. По-късно са се развивали хосписи, а след това и приюти, за тяхното настаняване.⁸

¹ За избягване на ненужни повторения, в изложението лицата с интелектуални затруднения и психически увреждания ще бъдат обозначавани накратко като „лицата с увреждания“, със съвсем ясното съзнание за условност на така използваното словосъчетание.

² Андреев, М. Римско частно право, Тракия-М, с. 36 (Andreev, M. Rimsko chastno pravo, Trakia-M, s. 36)

³ Cito necatus tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer (Cicero, de leg., 3, 8, 19)

⁴ Андреев, М. Римско частно право, Тракия-М, с. 159 (Andreev, M. Rimsko chastno pravo, Trakia-M, s.159)

⁵ Gosbell, L., The poor, the Crippled, the Blind, and the Lame: Physical and Sensory Disability in the Gospels of the New Testament, Macquarie university, Department of Ancient History, 23 March 2015, s. 90

⁶ Платон. Държавата, С., Наука и изкуство, стр. 199 (Platon. Darzhavata, S., Nauka i izkustvo, str. 199)

⁷ Аристотел. Политика, Книга 7, Отворено общество, С., 1995, с. 222 (Aristotel. Politika, Kniga 7, Otvoreno obshtestvo, S., 1995, s. 222)

⁸ Така например лондонското убежище Бетлем (по-известно като Бедлам), основано през 1247 г., е било едно от най-старите институции от този вид.

Същевременно църквата е вярвала и внушавала, че психическите заболявания били доказателство за магьосничество или за обладаване от демон. Тази теория се е разпространявала доста бързо, поради което от само себе си е следвал ловът на вещици, за които се е смятало, че са обладани от дявола. През късното Средновековие лечението на психичните страдания вече се е влошавало и едва през XIX век учените и обществото са започнали да преразглеждат девиантното поведение от гледна точка на психично заболяване, а не като проява на зли духове.⁹ Впоследствие, след Втората световна война започват да се разработват и приемат както политики, така и правни правила за защита на хората с увреждания.

II. Съвременна международноправна рамка за закрила на лицата с увреждания

Международноправната рамка за закрила на лицата с увреждания е изградена съобразно принципите на равноправие, човешко достойнство и социална интеграция. Основополагащите правни актове относно тази материя поставят акцент върху необходимостта от осигуряване на специални грижи и подкрепа за лицата с увреждания, както и на тяхното активно участие в обществения живот. По този начин се създава правна рамка, която задължава държавите да предприемат мерки за предотвратяване на дискриминацията, осигуряване на достъп до образование, здравеопазване, трудова заетост и предоставяне на социални услуги на лицата с увреждания. Тези международноправни инструменти подчертават необходимостта от все по-специализирани политики и програми, които да гарантират пълноценното развитие и защита на правата на тези лица в глобален мащаб.

Основополагащо значение за закрила на лицата с увреждания има приемането на Всеобщата декларация за правата на човека от Общото събрание на ООН на 10 декември 1948 г. Декларацията е първия акт на международната общност, който, макар да не е международен договор и да няма правно-обвързващ характер, формулира основните права и свободи на всички хора. Въпреки че, Декларацията не се фокусира конкретно върху правата на лицата с увреждания, тя поставя основата по отношение на последващите международноправни актове, уреждащи техни конкретни права, тъй като този документ е приет като „общ стандарт за постижения за всички хора и всички нации“.¹⁰

Първи стъпки към международноправна регулация по отношение на закрилата на лицата с увреждания е направена с приемането на Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС) през 1950 г. от Съвета на Европа. Конвенцията представлява международен договор за защита на човешките права и на основните свободи в Европа. Въпреки че, КЗПЧОС не акцентира върху правната закрила на лица с увреждания, най-голям потенциал за развитие на предоставяна защита от социално-икономически характер по отношение на тази уязвима група, се открива в нейните член 2 (относно правото на живот), член 3 (относно забраната на изтезания), член 8 (относно правото на зачитане на лич-

⁹ Kelly, E., *Mental Illness During The Middle Ages*, Encyclopedias almanacs transcripts and maps, page 5

¹⁰ Andreopoulos, G., *Universal Declaration of Human Rights 1948*, Encyclopaedia Britannica, Inc, 22 June 2024, page 1

ния и семеен живот) и член 14 (относно забраната на дискриминация).¹¹ В този смисъл са и някои решения на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) като например:

- *Jasinskis v Latvia*¹² – В § 59 от решението ЕСПЧ приема, че в светлината на значението на защитата, осигурена от член 2 от КЗПЧОС, Съдът трябва да подложи лишаването от живот на най-внимателна проверка, като вземе предвид не само действията на държавните служители, но и всички съпътстващи обстоятелства (а именно, че задържаните лица са в уязвимо положение и властите са длъжни да ги защитават). Когато властите решат да държат под стража лице с увреждания, те трябва да демонстрират специални грижи за гарантиране на такива условия, които отговарят на неговите специални нужди, произтичащи от неговото увреждане.
- *Price v United Kingdom*¹³ – В § 30 от решението ЕСПЧ приема, че е било налице унижително отношение от страна на Обединено кралство Великобритания и Северна Ирландия към жалбоподателката (жена с увреждане), която е била задържана в арест, което противоречи на член 3 от КЗПЧОС. Нарушението се състои най-вече в обстоятелството, че жалбоподателката не е била настанена в подходящо място спрямо специфичните ѝ нужди, произтичащи от нейното увреждане.

Европейската социална харта (ЕСХ), приета през 1961 г., е първият международен договор, който включва изрични разпоредби, отнасящи се до правата на лицата с увреждания. До този момент уврежданията не се споменават в нито един от основните международни документи, отнасящи се до човешки права. Чл. 15 от ЕСХ е озаглавен „Право на лица с физически или умствени увреждания на професионално обучение, рехабилитация и социално реселиране“ и установява задължение към държавите да предприемат подходящи мерки за осигуряване на учебни съоръжения, създаване на специализирани институции, както и мерки за насърчаване на работодателите да наемат лица с увреждания, включително чрез специализирани услуги и условия за защитена заетост. ЕСХ е ревизирана и допълвана няколко пъти, с оглед на което през 1996 г. Съветът на Европа приема нейния окончателен вариант, а именно Европейска социална харта (ревизирана), която влиза в сила на 1 юли 1999 г.¹⁴ В окончателната ревизирана версия чл. 15 вече е надграден, като същият е озаглавен „Право на инвалидите на независимост, социално интегриране и участие в живота на обществото“. Разпоредбата указва, че ефективното упражняване на правото на независимост, социално интегриране и участие в живота на обществото не зависи от възрастта и причините за инвалидност. По силата на чл. 15 възниква ново задължение за договарящите страни, а именно осигуряване на съдействие цялостно социално интегриране и участие на инвалидите в живота на обществото и по-специално чрез предприемане

¹¹ Broderick, A., *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the European Convention on Human Rights: a tale of two halves or a potentially unified vision of human rights?*, Cambridge International Law Journal, December 2018, page 3

¹² *Jasinskis v. Latvia*, no. 45744/08, § 52, ECHR 2010 – <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102393> (последно посетен на 27.08.2024 г.)

¹³ *Price v. United Kingdom*, no. 33394/96, § 25, ECHR 2001 – <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59565> (последно посетен на 27.08.2024 г.)

¹⁴ Ратифицирана със закон, приета от 38-о Народно събрание на 29.03.2000 г. – ДВ, бр. 30 от 11.04.2000 г. Издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 43 от 4.05.2001 г., в сила от 1.08.2000 г.

на мерки, включително технически помощни средства, с цел преодоляването на бариери в общуването и подвижността, както и осигуряване на достъп до транспорт, жилища, културни прояви и развлечения.

Декларацията за правата на хората с умствена изостаналост, приета от Общото събрание на ООН през 1971 г.,¹⁵ е първият международен документ, който утвърждава основните принципи на защита и грижа за лицата с увреждания. Макар и да няма задължителен характер, декларацията служи като морално и политическо ръководство за държавите-членки, насърчавайки ги да разработват и прилагат политики и закони, които осигуряват равноправие, достойнство и социална интеграция на тези уязвими групи. Тя поставя основите за по-късни международни инициативи и правни инструменти, които имат за цел да гарантират правата и достойнството на лицата с увреждания в глобален мащаб.

Само четири години след приемането на Декларацията за правата на хората с умствена изостаналост – на 9 декември 1975 г. Общото събрание на ООН е приело Декларация за правата на хората с увреждания. Този документ отново подчертава, че хората с увреждания имат същите граждански и политически права като другите човешки същества.

На 20.11.1989 г. Общото събрание на ООН приема първия международен договор, който изрично защитава правата на децата с умствени или физически недостатъци – Конвенцията за правата на детето (КПД).¹⁶ Чл. 23 от КПД предоставя специална закрила на децата с умствени или физически недостатъци. Разпоредбата признава, че децата с увреждания имат право на пълноценен и достоен живот в условия, които гарантират тяхното достойнство, насърчават самостоятелността им и улесняват тяхното активно участие в обществото. Конвенцията задължава държавите да осигуряват специални грижи за тези деца, както и подкрепа за техните семейства, включително достъп до образование, здравеопазване, рехабилитация и социални услуги, които са адаптирани към техните специфични нужди. Тази закрила цели да осигури равноправие и пълноценно участие на децата с увреждания във всички аспекти на живота. Следователно чл. 23 от КПД установява 3 основни положения, които държавите, ратифицирали Конвенцията, са длъжни да гарантират, що се отнася до децата с умствени или физически недостатъци:

- осигуряване на подходяща среда с оглед гарантиране на пълноценен и достоен живот, поощряване на самостоятелността и улесняване на активното участие в обществото;
- осигуряване на целенасочена помощ според наличните ресурси;
- международно сътрудничество.

¹⁵ Тук следва да се отбележи, че терминът „умствено изостанал“ вече не е актуален и не съответства на модерното разбиране за увреждане. Вместо „умствено изостанал“ се предпочита използването на термини като „интелектуални затруднения“ или „интелектуални увреждания“. Промяната в терминологията е част от по-широко движение за уважение и равноправие към хората с увреждания и е насочена към избягване на етикети, които могат да бъдат възприемани като обидни или дискриминационни. Световната здравна организация (СЗО), Европейската комисия, Агенцията на ЕС за основни права (FRA), и Европейският форум за хора с увреждания (EDF) са сред водещите институции, които възприемат новата терминология за интелектуални увреждания, заменяйки остарелите и стигматизиращи термини като „умствено изостанал“.

¹⁶ Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

Конвенцията за правата на хората с увреждания (КПХУ), приета на 13 декември 2006 г. от Общо събрание на ООН,¹⁷ е първият всеобхватен договор за правата на човека, приет през ХХI век. Освен, че Конвенцията дава по-широко определение на понятието „хора с увреждания“¹⁸ и потвърждава, че тези лица трябва да се ползват от всички човешки права и основни свободи, специално внимание се отделя и на децата с увреждания (чл. 7). КПХУ се явява като промяна на парадигмата в нагласите и отношението към хората с увреждания – от разглеждането им като обект на благотворителност към субекти на права.¹⁹ Конвенцията не създава и не признава нови права на човека, а само установява с по-голяма яснота задълженията на държавата да спазва и гарантира съществуващите права на хората с увреждания.²⁰

Тук следва да се отбележи, че, от една страна, чл. 23 от КПД се фокусира върху установяване на задължения за ратифициралите я държави, относно предприемане на законодателни промени, във връзка с оказване на помощ и подкрепа на децата с увреждания, както и на лицата, които са поели грижа за тях. Същевременно, от друга страна, чл. 7 от КПХУ разглежда необходимостта от премахване на бариерите, които възпрепятстват пълното упражняване на правата на лицата с увреждания. В този смисъл е и § 5 от Общ коментар № 9 (2006) относно правата на децата с увреждания, приет от Комитета на ООН по правата на детето,²¹ съгласно който „бариерата не е самото увреждане, а по-скоро комбинация от социални, културни, нагласи и физически пречки, които децата с увреждания срещат в ежедневието си. Следователно, стратегията за насърчаване на техните права, е да се предприемат необходимите действия за премахване на тези бариери. Признавайки важноста на членове 2 и 23 от Конвенцията, Комитетът заявява от самото начало, че прилагането на Конвенцията по отношение на децата с увреждания не трябва да се ограничава до тези членове“.

За пълнота на изложението следва да отбележим и някои други важни моменти от развитието на международноправната закрила на лицата с увреждания, като например:

- съществуването на световна програма за действие по отношение на хората с увреждания (1982);²²

¹⁷ Ратифицирана със закон, приет от 41-ото НС на 26.01.2012 г. – ДВ, бр. 12 от 10.02.2012 г., издадена от Министерството на труда и социалната политика, обн., ДВ, бр. 37 от 15.05.2012 г., в сила от 21.04.2012 г.

¹⁸ Съгласно чл. 1 от Конвенцията „хората с увреждания включват лица с трайна физическа, психическа, интелектуална и сетивна недостатъчност, която при взаимодействие с обкръжаващата ги среда би могла да възпрепятства тяхното пълноценно и ефективно участие в обществото равноправно с останалите.“

¹⁹ Lansdown, G. (2022). Article 23: The Rights of Children with Disabilities. In: Vaghri, Z., Zermatten, J., Lansdown, G., Ruggiero, R. (eds) Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child. Children's Well-Being: Indicators and Research, vol 25, page 3

²⁰ Тюлеоглуева, Л. Националните политики в защита на правата на хората с увреждания (в контекста на конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания), Научни трудове на Русенския университет, 2015, том 54, серия 7, с. 178 (Tyuleogluева, L. Natsionalnite politiki v zashtita na pravata na horata s uvrezhdania (v konteksta na konventsiyata na OON za pravata na horata s uvrezhdania), Nauchni trudove na Rusenskiia universitet, 2015, tom 54, seria 7, s. 178)

²¹ UN Committee on the Rights of the Child. (2007a). General Comment No. 9 (2006) The rights of children with disabilities, November 13, 2007, CRC/C/GC/9. Retrieved October 12, 2020, from <https://digitallibrary.un.org/record/593891?ln=en>, para 5

²² <https://bojidarivkov.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/03/d181d0b2d0b5d182d0bed0b2d0bdd0b0-d0bfd180d0bed0b3d180d0b0d0bcd0b0-d0b7d0b0-d0b4d0b5d0b9d181d182d0b2d0b8d0b5-d0bfd0bed0bed182d0bdd0be.pdf>

- международно десетилетие на хората с увреждания (1983 – 1992);
- стандартни правила на ООН за равнопоставеност и еднакви възможности на хората с увреждания (1993);²³
- Виенска декларация за човешките права (1993);²⁴
- Резолюция на Европейския парламент от 12 декември 2023 г. относно психичното здраве.²⁵

III. Национална правна уредба за закрила на лицата с увреждания

Националната правна уредба за закрила на лицата с увреждания се основава на принципите на равноправие, социална справедливост и човешко достойнство. Тази уредба е изградена на основата на Конституцията на Република България (КРБ), а законовите нормативни актове – Закон за лицата и семейството (ЗЛС) Закон за защита от дискриминация (ЗЗДискр.) Закон за хората с увреждания (ЗХУ), Закон за здравето (ЗЗдр.), Закон за социалните услуги (ЗСУ) – осигуряват целенасочена правна защита, насърчавайки социалната интеграция на лицата с увреждания чрез предоставяне на специализирани услуги, подкрепа за тяхната професионална реализация и достъп до образование и здравеопазване.

Националното законодателство отделя специално внимание и на закрилата на децата с увреждания. Законът за закрила на детето (ЗЗДет), ведно с други нормативни актове като например Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО), създават основа за предоставяне на специализирани грижи и социални услуги, които да гарантират равнопоставеността и пълноценното развитие на тези деца в обществото. Мерките са насочени не само към задоволяване на непосредствените нужди на децата, но и към създаването на условия, които позволяват тяхното включване в образователния процес, социализация и подготовка за независим живот.

Българската правна система, в синхрон с международните стандарти и ангажименти, поети чрез ратификация на международни конвенции, демонстрира стремеж към укрепване на правната закрила и повишаване на ефективността на мерките, насочени към лицата с увреждания. В този контекст националната ни правна уредба играе ключова роля в създаването на условия за социална интеграция и равенство на тези уязвими групи в обществото, като същевременно отразява съвременните тенденции и предизвикателства в тази сфера.

IV. Някои предизвикателства и проблеми пред законодателството, свързано със закрила на лицата с увреждания

Макар и да е чувствително усъвършенствана през последните десетилетия, правната закрила на лицата с увреждания в България и в Европейския съюз е изправена и пред редица предизвикателства и проблеми, които затрудняват ефективното прилагане на съществуващите правила. Въпреки наличието на нормативни актове и политики, насочени към

²³ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/standard-rules-equalization-opportunities-persons-disabilities>

²⁴ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>

²⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52023IP0457>

защита и подкрепа на тези лица, на практика се наблюдават и пропуски в координацията между различните институции, липсата на достатъчно финансови ресурси и недостиг на специализирани кадри. Това от своя страна води до ограничен достъп до качествени социални услуги и качествено образование. Ето защо практическата закрила изисква не само законодателни реформи, но и съвместни усилия на национално и европейско ниво, които да осигурят реална подкрепа и равнопоставеност на тези лица в обществените процеси.

Един от главните проблеми в съвременната действителност, който касае лицата с увреждания, остава тяхната равнопоставеност и тяхното социално включване в обществото. Чл. 12 от КПХУ се отнася до равнопоставеност пред закона, а параграфи 1-3 изискват от държавите – страни по Конвенцията да:

- потвърждават, че хората с увреждания навсякъде се признават от закона като правни субекти;
- признават правоспособността и дееспособността на хората с увреждания наравно с всички останали във всички сфери на живота;
- предприемат подходящи мерки за осигуряване достъп на хората с увреждания до необходимата им подкрепа за самостоятелно упражняване на техните права.

Безспорно е, че равнопоставеността пред закона се отнася до юридическата правосубектност на тези лица – до тяхната правоспособност²⁶ и дееспособност.²⁷ Чрез цитираните разпоредби държавите – страни по Конвенцията се приканват към осъществяването на законодателни реформи, които да създават възможност лицата с увреждания самостоятелно да упражняват техните права чрез осигуряване на достъп до необходимата им подкрепа.

Съгласно Общ коментар №1 (2014) на Комитета по правата на хората с увреждания на ООН относно чл. 12 КПХУ²⁸ текстът на чл. 12 не определя допълнителни права за хората с увреждания, а описва специфичните елементи, които държавите – страни по Конвенцията са длъжни да вземат под внимание, за да осигурят правото на равенство пред закона за хората с увреждания наравно с останалите. Според Комитета базираният на правата на човека модел на увреждане предполага преминаване от парадигмата на заместващо вземане на решения към парадигма, която се основава на вземане на решения с подкрепа. Това е така, доколкото в исторически план на хората с увреждания е било отказвана правоспособност в много области по дискриминационен начин, чрез прилагане на заместващи режими за вземане на решения, като например настойничество, опекунство и др. Комитетът е на мнение, че тези практики трябва да бъдат премахнати, за да се гарантира възстановяването на пълната правоспособност на хората с увреждания наравно с останалите. В обобщение, Комитетът въвежда нова парадигма на „универсална правоспособност“, която не може да бъде ограничена на основание увреждане или умствена неспособност и това изис-

²⁶ Павлова, М. Гражданско право – обща част, С., Софи-Р, 2002, с. 250 (Pavlova, M. Grazhdansko pravo – obshta chast, S., Sofi-R, 2002, s. 250)

²⁷ Павлова, М. Гражданско право – обща част, Софи-Р, С., 2002, с. 230 (Pavlova, M. Grazhdansko pravo – obshta chast, S., Sofi-R, 2002, s. 230)

²⁸ CRPD Committee, 'General comment No 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law' UN Doc CRPD/C/GC/1 (19 May 2014)

ква премахването на всички форми на заместващо вземане на решения.²⁹ Мерките следва да представляват подкрепа за вземане на решения „заедно с“, а не „вместо“ лицето с увреждане.

Тук трябва да посочим, че националното ни право съдържа уредба на института на поставянето под запрещение (пълно или ограничено) като основен механизъм за закрила на лицата с увреждания. Известно е, че правната уредба на този институт се намира в чл. 5 от ЗЛС и чл. 336 и сл. от ГПК, като съществен принос за неговото развитие има и съдебната практика. Известна е и последицата от поставянето под запрещение, а именно ограничаване или отнемане на гражданската дееспособност на лицето с увреждания, което не може да се грижи за своите работи.³⁰ Заедно или вместо това лице за неговите работи се грижат неговите попечител или настойник.

Със свое Решение № 12 от 17 юли 2014 г., постановено по к.д. № 10/2014 г.,³¹ Конституционният съд (КС) отхвърли искането на Омбудсмана на Република България за установяване на противоконституционност на чл. 5, ал. 1 по отношение на думите „и стават недееспособни“ и на чл. 5, ал. 3 от ЗЛС. В искането си Омбудсманът поддържа, че оспорените разпоредби на ЗЛС са приети в условията на обществени отношения, несъвместими с актуалната Конституция и международните актове, уреждащи правата на човека, сред които и КПХУ. Омбудсманът подчертава, че лицата с увреждания следва да се намират под особена закрила на държавата и е недопустимо тази закрила да се изразява в лишаване от дееспособност или в значителното ѝ ограничаване по общи и остарели критерии като слабост и душевна болест, без да се отчита спецификата на различните заболявания и състояния, както и степента на увреждане.

В решението си КС приема, че сами по себе си оспорените разпоредби на чл. 5, ал. 1 (в частта „и стават недееспособни“) и на чл. 5, ал. 3 ЗЛС не са в противоречие с КРБ. Те обаче трябва да бъдат тълкувани стеснително и единствено по начин, който изпълнява конституционното изискване да се даде засилена защита на правата на хората с психически увреждания. Съдът изрично отбелязва, че действащата законодателна уредба не отчита изискванията на КПХУ ограниченията за тези лица да бъдат пропорционални на състоянието им, да се прилагат за възможно най-кратък срок и да подлежат на редовно преразглеждане от независим орган.

Цитираното решение на КС повдига някои съществени проблеми във връзка с поставянето под запрещение като инструмент за защита на правата на хората с увреждания. Въпреки, че подробният анализ на тези проблеми значително надхвърля както рамките, така и замисъла на настоящата публикация, те все пак следва да бъдат маркирани по следния начин:

²⁹ Bantekas I, Stein MA, Anastasiou D, The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary, Oxford University Press; 2018

³⁰ Павлова, М. Гражданско право – обща част, Софи-Р, С., 2002, с. 266 Pavlova, M. Grazhdansko pravo – obshta chast, S., Sofi-R, 2002, s. 266). Според решение № 379 от 07.05.2009 г. по гр. д. № 1320/2008 г., I г. о. на ВКС грижата за своите работи включва и отношението към обществото и съобразяване с установеният в него ред – <https://www.vks.bg/pregled-akt.jsp?type=ot-spisak&id=50FB25FE59700396C2257793004C8756> (последно посетен на 27.08.2024 г.).

³¹ Обн., ДВ, бр. 61 от 25 юли 2014 г.

- активното и пасивното избирателни права на поставените под запрещение лица с увреждания са ограничени по силата на чл. 42, ал. 1 и чл. 65, ал. 1 от КРБ;
- в производствата за поставяне под запрещение съдът не е обвързан от задължение да назначи съдебно-психиатрична експертиза, а единствено да проведе разпит на лицето, чието запрещение се иска и само ако това се окаже недостатъчно, да премине към събиране на други доказателства и изслушване на вещи лица (чл. 338, ал. 1 от ГПК);
- липсва механизъм за периодична преоценка на това състояние и за възможност за възстановяване на правата на недееспособния, ако в резултат на осъществено лечение или поради други обстоятелства са настъпили положителни промени в неговото състояние, които не оправдават подобно ограничение;
- поставеният под запрещение не разполага с правна възможност пряко да поиска от съда отмяна на запрещението;
- законът не урежда изрично правния статус на поставените под запрещение, а слага знак за равенство между напълно запретеня и малолетно дете, респ. между ограничено запретеня и непълнолетно дете;
- поставените под пълно запрещение са лишени от правото да държат собствените си документи за самоличност (чл. 8, т. 3 от Закона за българските лични документи).

Всичко изложено води до извода, че не само е необходимо, но е и наложително предприемането на подходящи законодателни интервенции за разрешаването, респ. преодоляването на визираните предизвикателства и проблеми.